

УДК 811.161.2'342.42«16/17»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-29>**Тетяна БИЧКОВА,**

orcid.org/0000-0002-3060-4150

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) t.bychkova@chnu.edu.ua

РЕФЛЕКСИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗВУКОСПОЛУЧЕНЬ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ РУКОПИСНИХ АПОКРИФІЧНИХ ЗБІРНИКАХ XVII–XVIII СТ.

Стаття присвячена асимілятивним процесам у праслов'янській мові та особливостям їх відбиття у західноукраїнських рукописних апокрифічних збірниках XVII–XVIII ст., зібраних та опублікованих І. Франком у п'ятитомному виданні «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (1896, 1899, 1902, 1906, 1910). Мета статті – проаналізувати рефлексі праслов'янських звукосполучень *dj, *zdj, *gt', *kt' у текстах апокрифів, виявити традиційні книжні та живомовні варіанти. З'ясовано, що найпоширенішими рефлексами *dj у досліджуваних пам'ятках виступають старослов'янський складний звук [жд] та український [ж], рідше – аффрикати [дж] та [ч], що вживаються безвідносно до частиномовної належності. Звукосполучення *zdj, зафіксоване переважно в іменнику *dozdj-, має два рефлекси: [жд] (дождь) та [жч] (дожчь). Зазначено, що такі написання можуть не лише засвідчувати традиційність тогочасної орфографії, а й відобразити особливості діалектного мовлення укладачів збірників. На місці давніх звукосполучень *gt', *kt' зафіксовано як старослов'янський [шт'], так і живомовний [ч], які в аналізованих рукописах вживаються переважно в іменниках з давніми коренями *dъkt-, *nokt-, *mogt- та в інфінітивах з основою на задньоязикові приголосні. Зауважено, що [ч] у формах інфінітива (стеречи) є яскравою рисою південно-західних говорів. Дослідження показало, що на текстах рукописних збірників позначився вплив польської мови, тому у деяких пам'ятках рефлексом *dj зрідка виступає аффриката [дз] (з родзю), а на місці давнього *kt' – [ч] (овоци). Зроблено висновок про те, що західноукраїнські рукописні апокрифічні збірники XVII–XVIII ст. є важливим джерелом дослідження як історії української мови загалом, так і історичної діалектології зокрема. Значна варіативність рефлексів праслов'янських звукосполучень, зафіксованих у пам'ятках, дає змогу уточнити окремі аспекти розвитку фонетичної системи української мови та з'ясувати звукові особливості південно-західних діалектів зазначеного періоду.

Ключові слова: апокрифічні збірники, рефлексі, звукосполучення, праслов'янська мова, південно-західні говори, живомовні процеси, старослов'янська мова.

Tetiana BYCHKOVA,

orcid.org/0000-0002-3060-4150

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of History and Culture of the Ukrainian Language

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

(Chernivtsi, Ukraine) t.bychkova@chnu.edu.ua

REFLEXES OF PROTO-SLAVIC SOUND COMBINATIONS IN THE WESTERN UKRAINIAN APOCRYPHAL MANUSCRIPT COLLECTIONS OF THE 17TH–18TH CENTURIES

The article is the study of assimilative processes in the Proto-Slavic language and the peculiarities of their reflection in the Western Ukrainian apocryphal manuscript collections of the 17th–18th centuries, collected and published by I. Franko in the five-volume edition of “Apocrypha and Legends from Ukrainian Manuscripts” (1896, 1899, 1902, 1906, 1910). The objective of the article is to analyze the reflexes of the Proto-Slavic sound combinations *dj, *zdj, *gt', *kt' in the texts of the apocrypha, to identify traditional bookish and colloquial variants. It has been established that the most common reflexes of *dj in the studied texts are the Old Slavic compound sound [жд] and Ukrainian [ж], less often – affricates [дж] and [ч], which are used regardless of the part-of-speech belonging. The sound combination *zdj, recorded mainly in the noun *dozdj-, has two reflexes: [жд] (дождь) and [жч] (дожчь). It is noted that such spelling can not only testify to the traditionality of the orthography of the time, but can also reflect the peculiarities of the dialect speech of the collections' compilers. Both Old Slavic [шт'] and colloquial [ч] have been recorded in place of the old sound combinations *gt', *kt'; in the analyzed manuscripts these sounds are used mainly in the nouns with old roots *dъkt-, *nokt-, *mogt- and in the infinitives with backlingual consonant stems. It is noted that [ч] in infinitive forms (стеречи) is a striking feature

of the southwestern dialects. The study has shown that the texts of the manuscript collections were influenced by the Polish language, therefore in some texts the reflex of *dj is occasionally the affricate [dʒ] (з родзаяю), and in place of the old *kt' – [u] (овоци). It has been concluded that the Western Ukrainian apocryphal manuscript collections of the 17th–18th centuries are an important source for the study of both the history of the Ukrainian language in general and historical dialectology in particular. The significant variability of reflexes of Proto-Slavic sound combinations recorded in the texts makes it possible to clarify certain aspects of the development of the phonetic system of the Ukrainian language and to establish the sound features of the southwestern dialects in the period under study.

Key words: apocryphal collections, reflexes, sound combinations, Proto-Slavic language, southwestern dialects, colloquial speech processes, Old Slavic language.

Постановка проблеми. Дослідження історії формування фонетичної системи української мови сьогодні залишається одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики. Особливу увагу приділяють аналізу та фіксації в писемних пам'ятках різних періодів передусім тих звукових рис, що є специфічними для української мови. Водночас окремі фонетичні процеси, витоки яких сягають ще праслов'янської доби, нерідко залишаються поза увагою дослідників. До таких явищ належать асимілятивні зміни у сполученнях приголосних із *[j], а також трансформації, зумовлені дією закону відкритого складу. Наслідки цих процесів яскраво засвідчені в пам'ятках, зокрема у західноукраїнських рукописних апокрифічних збірниках XVII–XVIII ст. зібраних та опублікованих І. Франком у п'ятитомному виданні «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (1896, 1899, 1902, 1906, 1910).

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві останніх десятиліть питання відображення у писемних пам'ятках звукових процесів і явищ праслов'янської мови привернуло увагу низки дослідників. Так, наприклад, І. Царалунга, досліджуючи проблеми варіативності української мови в діакронії, звернула увагу й на варіативні форми для передавання звукосполучення *dj, *zdz, *tj, *kj у літературно-писемній мові XIV–XV ст. на матеріалі пам'яток офіційно-ділового та конфесійного стилів (Царалунга, 2017: 99, 137–138, 189–190, 226–228). В. Мойсієнко здійснив спробу відтворити особливості фонетичної системи північного наріччя української мови XVI–XVII ст. на основі пам'яток цього періоду, проаналізувавши зокрема й відображення у них праслов'янських звукосполучень *dj, *zdz, губний + j (Мойсієнко, 2006: 312–317). Х. Макович, характеризуючи діалектне підґрунтя мови учительних Євангелій XVI–XVII ст., виявила у текстах рефлекси *dj та спробувала співвіднести їх з говорами південно-західного наріччя (Макович, 2016: 114–115). Відбиття праслов'янських *dj, *tj, *sj, губний + j у текстах староукраїнських пам'яток житійно-повістєвого жанру XVI–XVIII ст. прокоментувала Т. Видайчук (Видайчук, 2004: 153–156). Проте

рефлекси праслов'янських звукосполучень, зафіксовані у текстах рукописних апокрифічних збірників XVII–XVIII ст. ще не були предметом дослідження науковців.

Мета статті – проаналізувати рефлекси праслов'янських звукосполучень *dj, *zdz, *gt', *kt' у текстах західноукраїнських апокрифічних збірників XVII–XVIII ст., виявити традиційні книжні та живомовні варіанти.

Виклад основного матеріалу. Рефлексація *dj. Асимілятивні процеси у звукосполученні *dj почали відбуватися ще у праслов'янській мові, у результаті розвинувся подовжений [d:] ([dj] > [d:] > [d'd]). Подальші зміни проходили вже у протодіалектах окремих слов'янських мов. В українській мові відповідно до праслов'янського *dj у дієслівних формах виступає африката [дж], в інших частинах мови – [ж] (йдеться передусім про літературну мову). Ю. Шевельов спробував визначити хронологію виникнення звука [дж] у протоукраїнських діалектах та подальшої його зміни у [ж], а також встановив час появи на письмі буквосполучення **дж**. Дослідник установив, що у VIII ст. *dj > [дж] в усіх протоукраїнських діалектах; у IX–X ст. [дж] > [ж] у киево-поліських діалектах (крім дієслів четвертого класу); з X ст. відбувалося поступове розповсюдження зміни [дж] > [ж] у напрямку на захід до меж поширення бойківських та лемківських говірок; з кінця XVI ст. запроваджено буквосполучення **дж** письмі (Шевельов, 2002: 94).

В апокрифічних текстах XVII–XVIII ст. виокремлюємо кілька рефлексів *dj. Жанрова специфіка аналізованих текстів сприяла тому, що в більшості рукописних збірників досить поширеним був старослов'янський [жд] < *dj.

Найбільшою за кількістю групою слів, у яких переважає буквосполучення **жд**, є утворення з давнім коренем *-rod-j-, як-от: *рожду* РБ (Франко, 1896: 87), *ω(m) рожденіа* Д (Франко, 1896: 21), *рожденный отрок* Д (Франко, 1896: 276), *при моєм порожденю* Т (Франко, 1899: 17), *рождеству Хсѣву* РБ (Франко, 1899: 103), *по рождествѣ Хвѣ* Др (Франко, 1899: 63), *Хѣ новорожденного* Тс (Франко, 1899: 142), *нарождено* Кр (Франко,

1899: 95), *раждаємо* Кр (Франко, 1899: 96), *рождьшаго сѧ* Хѧ ПП (Франко, 1899: 152), *раждаеши сѧ* IP (Франко, 1899: 160), *прежде рождества* IP (Франко, 1899: 160) тощо.

За нашими спостереженнями, наведені форми були не просто даниною книжній традиції, а й використані зі стилістичною метою для створення відповідного колориту, адже вживаються вони переважно у тих апокрифічних текстах, де йдеться про народження Богородиці та Ісуса Христа. Водночас нерідко у словах із *жд* засвідчено риси живої народної мови. Так, наприклад, у формах *порождению* Т (Франко, 1899: 17), *порождена* Т (Франко, 1899: 17), *ко порождению* Др (Франко, 1899: 63), *по прирождению* Тс (Франко, 1899: 126) – фіксуємо діалектне стягнення подовженого приголосного [н']; у *по нарождинию* К (Франко, 1899: 56) – наближення у вимові [е] до [и].

Рефлекс [жд] превалює у словах з праслов'янським коренем **-xod-j-*, як-от: *хождение по муках* РБ (Франко, 1896: 5), *въхождоу въ град* ПП (Франко, 1899: 152), *похождаше* Др (Франко, 1896: 23). До того ж дієслова минулого часу, у яких виступає *жд*, як правило, вживаються у формах аориста або імперфекта, напр.: *хождаше* Кр (Франко, 1899: 87), *исхождаше* РБ (Франко, 1896: 86), *прихождаху* РБ (Франко, 1896: 105), *хождааше* Д (Франко, 1896: 19). Натомість живомовний рефлекс [ж] досить рідко виступає в архаїчних дієслівних формах. Ми зафіксували таке вживання лише у Керестурському рукописі XVIII ст.: *прихожаше* Кр (Франко, 1899: 89).

Праслов'янський прислівник / прийменник **perdje* в аналізованих пам'ятках також репрезентовано переважно у старослов'янському звуковому оформленні – із буквосполученням *жд*, напр.: *прежде врачеванїа* Д (Франко, 1896: 8), *прежде съгрѣшенїа* Д (Франко, 1896: 19), *провѣща прежде* РБ (Франко, 1899: 33), *прежде мене* РБ (Франко, 1899: 33), *прежде всѣхъ* IP (Франко, 1899: 160) та ін. Лише у поодиноких прикладах фіксуємо [ж], як-от: *прѣже сего* Ру (Франко, 1899: 204), *преж(е) апѣлы* Д (Франко, 1896: 8).

Меншою мірою [жд] представлене в утвореннях від **-sad-j-*: *посажденнѣ* РБ (Франко, 1896: 88), *досаждаа* Д (Франко, 1896: 140), *со саждами* Др (Франко, 1896: 273) та **-vid-j-*: *виждѣ дождѣ* Д (Франко, 1896: 22), *вижду тя* Т (Франко, 1899: 118), *я вижду* Т (Франко, 1899: 337), *тя вижду* РБ (Франко, 1899: 247).

Фіксуємо [жд] у низці інших слів, як-от: *гладом жаждею* Д (Франко, 1896: 105), *жаждуция* РБ (Франко, 1899: 201), *вожажда дша моа* У (Франко, 1899: 393), *нуж'да* Тс (Франко, 1896: 251), *нужда*

Кр (Франко, 1899: 76), *тврѣждьшее* Ру (Франко, 1896: 255), *провождаше* Кр (Франко, 1899: 89), *созижду* Кр (Франко, 1899: 94), *осжжду* Д (Франко, 1899: 197). Однак деякі з наведених прикладів, хоч і відображають старослов'янський рефлекс **dj*, проте, на нашу думку, можуть репрезентувати особливості діалектного мовлення укладачів збірників. Так, лексеми *жажда* 'спрага' (Онишкевич, 1984, I: 495), (Сабодаш, 2008: 83), *жажда* 'мати спрагу; мати жадобу, прагнення, пристрасть' (Сабодаш, 2008: 83); *нужда* 'біда, злидні' (Пиртей, 2004: 201), а також *нуждитися* 'бідувати, жити в злиднях' (Онишкевич, 1984, I: 495), *нуждуютися* 'бідкатися, мучитися' (Гуцульські говірки, 1997: 134) входять до словника деяких південно-західних говорів, зокрема лемківського, бойківського, гуцульського, закарпатського.

З-поміж живомовних рефлексів **dj* в апокрифічних текстах XVII–XVIII ст. переважає звук [ж]. Передусім його фіксуємо у прийменнику з праслов'янського **medj-*, який засвідчуємо у кількох варіантах – *межи*: *з межи нихъ* IP (Франко, 1896: 136), *межи... поколени* К (Франко, 1899: 54), *межи... льсы* УЛ (Франко, 1899: 403), *межи учниками* ПП (Франко, 1902: 77), *межи фарисеи* СтС (Франко, 1902: 190), *межи... рицеровъ* УЛ (Франко, 1902: 22), *межи... горою* С (Франко, 1906: 30), *межи праведними* РД (Франко, 1906: 223): *(по)меже*: *меже стадо* РБ (Франко, 1896: 98), *меже нами* Тс (Франко, 1896: 327), *меже вов'ками* У (Франко, 1899: 393), *меже людом* ПП (Франко, 1902: 79), *меже собою* РБ (Франко, 1906: 81); *меж*: *меж нами* РК (Франко, 1906: 85). Значно рідше в аналізованих пам'ятках трапляється старослов'янїзм *между*, як-от: *между собою* Т (Франко, 1899: 121), *между собомъ* Кр (Франко, 1899: 82), *между разбойниками* РБ (Франко, 1899: 247), *между днемъ и между ноцію* Бр (Франко, 1906: 17), *между двома горами* РК (Франко, 1906: 85).

В іменниках приголосний [ж] найчастіше фіксуємо у слові *одежа* у рукописі Стефана Теслевцьового, напр.: *одѣж'ку ему справлал* Тс (Франко, 1896: 157), *одежаснатвоего* Тс (Франко, 1896: 161), *одежи моей* Тс (Франко, 1899: 233) тощо. В інших рукописах засвідчено іменник *рожай* (у значенні 'рід'): *з рожаю* РБ (Франко, 1896: 99), *рожай члѣкии* Др (Франко, 1899: 62), *рожай люд'ский* Т (Франко, 1899: 188). Крім того, у досліджуваних пам'ятках майже послідовно [ж] виступає у лексемі *Госпожа*: *Госпоже њша* РБ (Франко, 1896: 277), *госпожа Бѣа* Тс (Франко, 1899: 224), *стѣя Госпоже* РБ (Франко, 1906: 138). У Перемиському Пролозі фіксуємо графему *жс* замість

жд у старослов'янізмі *вождь*: *вожа их Симона* ПП (Франко, 1902: 201). Як припускає Х. Макович, заміна *жд* на *жс* у церковнослов'янізмах була викликана «намаганням українізувати, “спросити” церковнослов'янське звучання» (Макович, 2016: 115).

У прикметниках [ж] засвідчуємо у таких словах: *людей чужосторонных* Тс (Франко, 1896: 330), *оу той чужою сторонь* Т (Франко, 1899: 16), *чужихъ* ІР (Франко, 1899: 160), *порожних* Тс (Франко, 1896: 165), *оурожайныхъ* Тс (Франко, 1896: 167), *неурожайныхъ* Тс (Франко, 1896: 167) тощо.

У дієслівних формах досить часто замість очікуваної африкати [дж] теж фіксуємо приголосний [ж], зокрема у І ос. дієслів теперішнього або майбутнього часу, напр.: *хожу ѿ(т) зорь до зорь* Тс (Франко, 1896: 266), *я съжу оу тем'ниці* Тс (Франко, 1896: 164), *поражу* ('пораджу') *его* РБ (Франко, 1896: 98), *дон'деж(е) вижоу* Д (Франко, 1896: 21), *оувизу* Тс (Франко, 1896: 313), *вижу себе* К (Франко, 1899: 55), *его ненавижу* Тс (Франко, 1899: 225), *црѣ моего вижу* ПП (Франко, 1902: 148), *побужу корола на короля* Др (Франко, 1906: 64).

З огляду на те, що в дієслівних формах рефлекси **dj* наявні передусім саме у І ос. однини теперішнього часу, апокрифічні тексти XVII–XVIII ст. є цінним джерелом вивчення звукових особливостей української мови в історичному аспекті. Натомість Т. Видайчук, аналізуючи житійно-повістеві пам'ятки, зазначала, що «фіксацій цих рефлексів у текстах XVIII ст. дуже мало, адже переказ житій іде від третьої особи і в минулому часі» (Видайчук, 2004: 155).

Фіксуємо [ж] і в інших дієслівних формах, як-от: *прихожоваль* Тс (Франко, 1896: 163), *хожовал спати* Тс (Франко, 1896: 167), *сажалъ всьхъ* ІР (Франко, 1896: 137), *вьсхъ взгорженою* К (Франко, 1899: 54), *побжжалъ на смерть* ІР (Франко, 1896: 136), *попроважено* У (Франко, 1899: 393), *не перешкажайте* ПП (Франко, 1902: 146), *оусаженъ бысть* СтС (Франко, 1902: 193), *выпроважено* УЛ (Франко, 1902: 152), *спроважають* ОР (Франко, 1906: 204), *розсужають* ОР (Франко, 1906: 211), *укривжа(л)* РД (Франко, 1906: 220).

Поширений [ж] і у віддієслівних іменниках на **-ъје*, напр.: *прирожена* Тс (Франко, 1899: 183), *хожена своего* ПП (Франко, 1902: 202), *ѿ(т) нарожьна* ПП (Франко, 1902: 309), *прироженя* С (Франко, 1906: 30), *ѿсвобожен'е* ОР (Франко, 1906: 204), *перед нароженѣм* Тс (Франко, 1896: 296).

Африката [дж] як рефлекс **dj*, хоч і меншою мірою, ніж [жд] та [ж], вживається пере-

важно в дієслівних формах, проте трапляється й в інших частинах мови: *ѿсуджу* РБ (Франко, 1899: 201), *ѿповѣджено* ПП (Франко, 1902: 114), *раджу тобѣ* УЛ (Франко, 1902: 151), *виджу* РБ (Франко, 1906: 140), *перешкаджали* Бр (Франко, 1906: 39), *навѣджала* РК (Франко, 1906: 160), *укривдженного вибави(л)* РД (Франко, 1906: 222), *впровадж(е)на в'славѣ* К (Франко, 1899: 56), *Мрїе господже* Т (Франко, 1899: 117).

У більшості аналізованих пам'яток [дж] засвідчується паралельно зі [жд] та [ж]. Проте, як показує дослідження, нерідко африкатою [дж] маркуються саме діалектні лексеми. Так, наприклад, у буковинському рукописі І. Яремецького-Білашевича фіксуємо словоформи *саджавка* РБ (Франко, 1896: 272), *в... саджавиць* РБ (Франко, 1896: 272), *заметати саджавку соломою* РБ (Франко, 1896: 272) – порівн.: *саджівка* (Словник, 2005: 473); у рукописі Теодора Поповича-Тухлянського: *навид'жалъ ихъ* Т (Франко, 1899: 186) – порівн.: *навиджати* 'відвідувати' (Онишкевич, 1984, I: 462) тощо.

Єдиним рукописним збірником, у якому послідовно на місці **dj* виступає лише [дж], є рукопис Івана Прислопського 1760 р., напр.: *в'ходжіна* Пр (Франко, 1906: 236), *ѿ(т)раджати* Пр (Франко, 1906: 236), *яко чудже выдераль* Пр (Франко, 1906: 237), *розраджа(л)* Пр (Франко, 1906: 237), *виджьѣна* Пр (Франко, 1906: 244), *осуджене є(ст)* Пр (Франко, 1906: 244), *природжений* Пр (Франко, 1906: 246), *меджи квѣтами* Пр (Франко, 1906: 243) та ін.

Окремо варто зауважити про вияви рефлексу **dj* у колишніх атематичних дієсловах. У формах наказового способу переважно зберігається [ж]: **vĕdj-* – *повѣжмо сонъ той* РБ (Франко, 1896: 277), *повѣжете ми сонъ той* РБ (Франко, 1896: 278), *повѣжь нам* Д (Франко, 1896: 19), *повѣжь'те ми* Тс (Франко, 1896: 331), *повѣжете ми правду* Т (Франко, 1899: 143), *ты нам сповѣжь* ПП (Франко, 1902: 188), *повѣжь пѣну своему* У (Франко, 1902: 18), *повѣж ми* С (Франко, 1906: 26); **jĕdj-* – *ѣжь и пїи* Тс (Франко, 1896: 301); **dadj-* – *даж ми всечадство* (П, т. 2: 58). Значно рідше на місці **dj* виступає [ч], як-от: *повичъ ми* Кр (Франко, 1899: 95), *повѣчъ ми* У (Франко, 1906: 104), *повѣчте ми* Т (Франко, 1899: 16). У Борщевецькому рукописі фіксуємо [дж]: *повѣдъжъ менѣ* Бр (Франко, 1906: 41). Наведені форми вживаються у низці говірок південно-західного наріччя: «у наддністрянських *жіч, повіч*; у південній і південно-східній частині наддністрянських: *їддж, повідж*; у надсянських: *жіч, їддж, повіч, повідж*; у покутських: *їддж, повідж*» (Бевзенко, 1980: 144).

Крім цього, аналізовані збірники засвідчують форми, зумовлені впливом старослов'янської мови – із рефлексом [жд], напр.: *повѣждь нам* Д (Франко, 1896: 254), *прѣдаждь нам писаніє* Ру (Франко, 1902: 57), *даждь ми* Ру (Франко, 1902: 59), *дажд ми* РБ (Франко, 1906: 12), *даждь на(м)* Д (Франко, 1906: 94), *аждъ и пій* У (Франко, 1906: 105). Зауважимо, що за аналогією до дієслова *вѣдѣти* інколи [жд] виступає і в дієслові колишнього IV класу *видѣти*, як-от: *возри очима и виждь!* Т (Франко, 1896: 261), *виждь* РДобр (Франко, 1906: 193) (замість *види*).

Кілька аналізованих пам'яток відбивають польський рефлекс **dj* – африкату [дж]. Так, у Перемиському Пролозі XVII ст. фіксуємо приклад *що мѣл з родзая* ПП (Франко, 1902: 202); у рукописі о. Івана Прислопського XVIII ст. – *нудзны(х)* Пр (Франко, 1906: 240), *над нудзов' народу* Пр (Франко, 1906: 244), *на нудзу свѣта* Пр (Франко, 1906: 245).

У текстах апокрифів засвідчено також *рефлекси звукосполучення *zdj* в іменнику **dozd-j-*. Дослідження показало, що укладачі збірників надавали перевагу формам із південнослов'янським [жд]: *буря же дождевая* РБ (Франко, 1896: 31), *виждж дождь* Д (Франко, 1896: 22), *дождем* У (Франко, 1899: 332), *дожда не пуцоу* Д (Франко, 1906: 50), *не пуцу дожда* ГБ (Франко, 1906: 58), *великоу дождоу* ПП (Франко, 1902: 230).

Рідше (зафіксовано лише у трьох збірниках) засвідчуємо рефлекси, позначені буквосполученням *жч* із найбільшою кількістю слововживань у рукописі Стефана Теслевцьового: *дожчъ* Тс (Франко, 1896: 297), *дожчу* Тс (Франко, 1896: 297), *дожчъ* Тс (Франко, 1896: 299), *дожчъ на землю* Тс (Франко, 1896: 299), *яко дожчъ на руно* Тс (Франко, 1899: 318), але і *дождь* Тс (Франко, 1896: 326), а також: *дожчъ* ПП (Франко, 1902: 45), *дожче(м)* С (Франко, 1906: 31). Написання із *жч* було типовим для давньоукраїнської мови і з'явилося у пам'ятках ще з XII ст. для позначення звукосполучення [ждж]. Можемо припускати, що буквосполучення *жч* могло позначати живомовні рефлекси **zdj*, поширені у південно-західних говорах, напр.: *дошч, дождж, дожч* та ін. (Атлас, 1988, к. 111: 222).

Рефлексація *kt', *gt'. Асимілятивні процеси у цих звукосполученнях пов'язують із дією закону відкритого складу та зміною складоподілу: [kt'] ([gt']) > [k't'] > [t't'] > [t':]. В українській мові [t':] перейшов у [ч]. В аналізованих пам'ятках XVII–XVIII ст. рефлекси цих звукосполучень найчастіше представлені в іменниках з давніми коренями **dъkt'-, *nokt'-, *mogt'-* та ін., а також в інфінітивах з основою на задньоязикові приголосні.

В іменниках досліджуваних текстів продовжував переважати південнослов'янський рефлекс [шт'] (орф. *щ*), напр.: *на помощь* РБ (Франко, 1896: 14), *ис пещери* РБ (Франко, 1896: 31), *дщерми* РБ (Франко, 1896: 87), *вещем* Д (Франко, 1896: 20), *мощи* Д (Франко, 1896: 305), *во едину ноць* Др (Франко, 1896: 273), *полуноц'ним* Т (Франко, 1899: 15), *овоцѣ* Тс (Франко, 1899: 69), *помощница* Тс (Франко, 1899: 142), *со дщерою* Кр (Франко, 1899: 89), *въ пещь* ПП (Франко, 1902: 259), *дщеры* СтС (Франко, 1902: 6), *полунощный* СтС (Франко, 1902: 154), *при мощехъ* УЛ (Франко, 1902: 154) тощо.

Натомість африката [ч] засвідчена у дещо меншій кількості слововживань: *оу ноци* Тс (Франко, 1896: 159), *дочку* Тс (Франко, 1896: 247), *пѣчь огненную* Тс (Франко, 1896: 253), *полночьною страни* Т (Франко, 1899: 14), *помочу Бож(ою)* Т (Франко, 1899: 17), *дочку Матфанову* К (Франко, 1899: 53), *жаднои помочи* Тс (Франко, 1899: 66), *оу горачую пѣчь* Тс (Франко, 1899: 140), *в ноци* ПП (Франко, 1902: 201), *в ноци* РД (Франко, 1906: 226) та ін. Як свідчить матеріал, [ч] та [шт'] часто могли вживатися паралельно в межах однієї пам'ятки.

У текстах кількох збірників на місці **kt', *gt'* виступає африката [ц], вживання якої зумовлено впливом польської мови: *помощников* РД (Франко, 1906: 225); *овоць* К (Франко, 1899: 55), *овоцовъ* ПП (Франко, 1902: 210), *овоци* Бр (Франко, 1906: 40), *овоц* С (Франко, 1906: 30), *не бли овоцу* Тс (Франко, 1899: 176), але також: *овоць* Тс (Франко, 1899: 153), *овоцу* Тс (Франко, 1899: 153), *овоць* Т (Франко, 1899: 185), проте жодного разу не засвідчуємо [ч]. Зазначимо, що лексема *овоц* характерна для деяких говорів південно-західного наріччя. Вона (поряд із *овоч* 'фрукт, плід') вживається зокрема у лемківських говірках (Пиртей, 2004: 207).

На відміну від іменників, в інфінітивах з основою на задньоязиковий на місці **kt', *gt'* найчастіше виступає [ч], напр.: *ни ходити ни лечи* Д (Франко, 1896: 19), *пяти стеречи* Др (Франко, 1896: 24), *оуверечи оу пѣчь* Тс (Франко, 1896: 317), *каменем веречи* Т (Франко, 1899: 119), *мечем рай стеречи* Тс (Франко, 1899: 177), *росказал... зво-лочи* Тс (Франко, 1899: 231), *повель ѿ(т)сѣчи* Д (Франко, 1899: 245), *можетъ оутечи* РБ (Франко, 1906: 135), *мѣли стеречи* ОР (Франко, 1906: 211), але також: *вовреци мрежу* РБ (Франко, 1896: 273), *ничто же ізреци* РБ (Франко, 1899: 170), *не можаху реци* ІР (Франко, 1899: 160), *въвреци* ПП (Франко, 1902: 251), *оусѣци* ПП (Франко, 1902: 251). Хоча у XVII–XVIII ст. варіанти з *ч* у пам'ятках, писаних староукраїнською мовою, були вже даниною

традиції, проте вважаємо, що досліджувані апокрифічні збірники такими написаннями відображають одну з провідних рис південно-західних говорів. Яскравим прикладом цього є зокрема дієслово *веречи* 'кинути', яке часто вживається у досліджуваних пам'ятках і засвідчене словниками гуцульських, бойківських, закарпатських говірок (Гуцульські говірки, 1997: 34; Онишкевич, 1984, I: 90; Сабодаш, 2008: 36).

Висновки. Дослідження текстів західноукраїнських рукописних апокрифічних збірників XVII–XVIII ст. засвідчило різноманітні рефлекси праслов'янських звукосполучень *dj, **z**dj*, *gt', *kt'. Частина з них виступають як

старослов'янськи або полонізи. Проте більшість рефлексів розвинулися у протоукраїнських діалектах і в аналізованих пам'ятках репрезентовані як риси загальноукраїнські або характерні для південно-західних говорів. Отже, аналізовані апокрифічні збірники XVII–XVIII ст. є важливим джерелом дослідження як історії української мови загалом, так і історичної діалектології зокрема. Значна варіативність рефлексів праслов'янських звукосполучень, зафіксованих у рукописах, дає змогу уточнити окремі аспекти розвитку фонетичної системи української мови та з'ясувати звукові особливості південно-західних діалектів зазначеного періоду.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Бр – Боршевицький рукопис XVIII ст.; **ГБ** – Рукопис Георгія Білявського XVIII ст.; **Д** – Дубовецький рукопис XVII ст.; **Др** – Дрогобицький рукопис XVIII ст.; **ІР** – Іспаський рукопис XVIII ст.; **К** – Рукопис П. Кизикевича XVIII ст.; **Кр** – Керестурський рукопис XVIII ст.; **ОР** – Ославський рукопис XVII ст.; **ПП** – Перемиський Пролог XVII ст.; **Пр** – рукопис Івана Прислопського XVIII ст.; **РБ** – Рукопис Іллі Яремецького-Білашевича XVIII ст.; **РД** – Рукопис о. Івана Дашовського з Гадинковець XVIII ст.; **РДобр** – Рукопис о. Яроцького пароха Добровілянського XVII ст.; **РК** – Рукопис Івана Кузикевича XVIII ст.; **Ру** – Рукописний уривок XVII ст.; **С** – Сокольський рукопис XVIII ст.; **СтС** – Рукопис Степана Самборини XVIII ст.; **Т** – Рукопис Теодора Поповича-Тухлянського XVIII ст.; **Тс** – Рукопис Стефана Теслевцьового XVII ст.; **У** – Унгарський рукопис XVIII ст.; **УЛ** – Угроруський рукопис із с. Літманової XVIII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас української мови: у 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ, 1988.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 246 с.
3. Видайчук Т. Розвиток фонетичної системи староукраїнської мови другої половини XVI–VIII ст. на тлі правописної традиції (на матеріалі житійно-повістевих пам'яток): дис. ... канд. філол. наук 10.02.01 / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ, 2004. 208 с.
4. Макович Х. Вияви діалектного консонантизму в текстах учительних Євангелій XVI–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*. 2016. Вип. 63. С. 111-122.
5. Мойсієнко В. Фонетична система українських поліських говірок у XVI–XVII ст.: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 448 с.
6. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Ч. 1. Київ, 1984. 496 с.
7. Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.
8. Сабодаш І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
9. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
10. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т. 1. Львів. 1896. 66 с.+394 с.
11. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т. 2. Львів. 1899. 78 с.+443 с.
12. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т. 3. Львів. 1902. 68 с.+360 с.
13. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т. 4. Львів. 1906. 47 с.+524 с.
14. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.: монографія. Хмельницький: ФОП Гонта А. С., 2017. 448 с.
15. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.

REFERENCES

1. Atlas ukrainsoi movy [Atlas of the Ukrainian Language]: u 3 t. T. II: Volyn, Naddnistrrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli. Kyiv [in Ukrainian]
2. Bevzenko S. (1980). Ukrainka dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shkola. 246 s. [in Ukrainian]
3. Vudaichuk T. (2004) Rozvytok fonetychnoi systemy staroukrainsoi movy druhoi polovyny XVI– VIII st. na tli pravopysnoi tradytsii (na materialii zhytiino-povistevykh pamiatok) [Development of Old Ukrainian phonetic system on the basis of conventional spelling of the XVI–XVIII centuries. (hagiographic monument of literature)] dys. ... kand. filol. nauk 10.02.01 / In-t movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy. Kyiv, 2004. 208 s. [in Ukrainian]
4. Makovych Kh. (2016) Vyiavy dialektnoho konsonantyzmu v tekstakh uchytelnykh Yevanheliy XVI–XVII st. [Manifestations of dialectal consonantism in 16th–17th centuries didactic gospels texts] Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii Filolohichna. 2016. Vyp. 63. S. 111-122. [in Ukrainian]

5. Moisiienko V. (2006) Fonetychna systema ukraïnskykh poliskykh hovirok u XVI–XVII st. [Phonetic system of Ukrainian Polissya dialects in the 16th–17th centuries] Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 448 s. [in Ukrainian]
6. Onyshkevych M. (1984). Slovnyk boïkivskykh hovirok: u 2 t. [Dictionary of Boykos dialect: in 2 vol.]. Kyiv. Vol. 1. 496 s. [in Ukrainian].
7. Pyrtei P. (2004) Korotkyi slovnyk lemkyvskykh hovirok. [Short dictionary of Lemko dialects] Ivano-Frankivsk: Siversiia MV. 364 s. [in Ukrainian]
8. Sabodash I. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu. [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust sistrict] Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian]
9. Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) / za zah. red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian]
10. Franko I. (1896) Apokryfy i lehendy z ukraïnskykh rukopysiv [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts]: u 5 t. T. 1. Lviv. 66 s.+394 s. [in Ukrainian]
11. Franko I. (1899) Apokryfy i lehendy z ukraïnskykh rukopysiv [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts]: u 5 t. T. 2. Lviv. 78 s.+443 s. [in Ukrainian]
12. Franko I. (1902) Apokryfy i lehendy z ukraïnskykh rukopysiv [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts]: u 5 t. T. 3. Lviv. 68 s.+360 s. [in Ukrainian]
13. Franko I. (1906) Apokryfy i lehendy z ukraïnskykh rukopysiv [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts]: u 5 t. T. 4. Lviv. 47 s.+524 s. [in Ukrainian]
14. Tsaralunha I. (2017) Variatyvnist u staroukraïnskii literaturno-pysemnii movi XIV–XV st. [Variability in the Old Ukrainian literary and written language of the 14th–15th centuries]: monohrafiia. Khmelnytskyi: FOP Honta A. S. 448 s. [in Ukrainian]
15. Yu. (2002) Istorychna fonolohiia ukraïnskoi movy [Historical phonology of the Ukrainian Language]. Kharkiv: Akta. 1054 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025

Дата публікації: 23.10.2025